

„Sekyra zapomíná, strom si pamatuje“: environmentální hrozby v západní Africe

JAN PROUZA

Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií, Metropolitní univerzita Praha, jan.prouza@mup.cz

ABSTRACT: *West Africa belongs to the most problematic regions of the world concerning international security what is reflected not only by long-term concern for an emergence of “second Afghanistan” but recently also by fears of immense migration wave to Europe. It is obvious that situation in West Africa cannot be perceived only from traditional perspective of political-military security, but that it is necessary to deal with another sectors of security as well. The presented article is an attempt to do so and therefore is focused mostly on environmental sector which has far-reaching consequences on the security in general and which will probably become the crucial one in the near future.*

Západní Afrika představuje dlouhodobě jeden z nejnestabilnějších regionů světa, a to již od dob své dekolonizace, tedy od 60. let 20. století, kdy zde docházelo k prvním konfliktům. Tím nejničivějším byla tzv. biaferská válka – občanská válka v Nigérii, která si za tři roky svého trvání (1967–1970) vyžádala vedle 100.000 padlých vojáků také 0,5–2 miliony mrtvých civilistů, z nichž většina zemřela hladu (Ball 2011: 99). V 70. a 80. letech byly západoafrické státy zuřovány četnými vojenskými převraty, jež odstranily mnohé jednostranné režimy budované od zisku nezávislosti, případně se jednalo o kontrapuče, jež svrhly již ustavenou vojenskou vládu spojenou s jinou frakcí armády. Ať tak či onak, výsledkem bylo nastolení nedemokratických režimů často brutálně potlačujících jakoukoliv opozici, přičemž představitelé těchto režimů se u moci udrželi až do 90. let 20. století, kdy mnohdy pouze převlékli vojenskou uniformu za civilní oblek. Svržení těchto vládců se stalo běžným deklarováním různých povstaleckých skupin, a tak období pádu bipolarity je v západní Africe spíše než s přechodem k demokracii spojeno s vypuknutím občanských válek v Libérii (1989–1996, 1999–2003) a Sieře Leone (1991–2002), které do vleklých bojů postupně vtáhly většinu států regionu, včetně ECOWAS – západoafrického integračního uskupení. Současně s koncem těchto válek se rozhořel další krvavý konflikt v Pobřeží slonoviny (2002–2007), který po tříleté přestávce opět (tentokrát však již s mnohem nižší intenzitou) probíhal v le-

tech 2010–2011. Záhy na to (v lednu 2012) došlo k povstání na severu Mali, kde se proti malijské armádě postavily zpočátku společné síly Tuarégů a islamistických militantních hnutí napojených na Al Kajdu v islámském Maghrebu, které však zakrátko začaly bojovat i mezi sebou. Působení teroristických skupin se bohužel netýká pouze Mali (či sousedního Nigeru a Alžírsku), ale také nejlidnatější země subsaharské Afriky – Nigérie, kde od roku 2010 dochází k opakovaným teroristickým útokům Boko Haram, která se nedávno přihlásila k Islámskému státu (BBC News 2015).

Ačkoliv tento stručný a velmi zobecňující přehled o vývoji západoafrického regionu se na první pohled netýká životního prostředí, opak je pravdou. Životní prostředí je velice důležitým faktorem pro stabilitu společnosti a lze předpokládat, že v budoucnu bude jeho význam ještě podstatnější. Stabilita (nejen) v západní Africe je totiž spojena s přírodními zdroji – ať už se jedná o nerostné suroviny (konflikty v Nigérii, Sierra Leone, Libérii, Pobřeží slonoviny), nebo o půdu (konflikty v Mali, Nigérii, Pobřeží slonoviny) a je zřejmé, že právě schopnost států těmito zdroji disponovat a vhodně je redistribuovat bude podmínkou *sine qua non* pro bezpečnost západní Afriky. Požadavky veřejnosti se přitom v tomto ohledu budou nadále zesilovat, ať už kvůli rostoucí desertifikaci, odlesňování, erozi půdy, nedostatku pitné vody či v důsledku fatální devastace životního prostředí těžbou nerostných surovin, nebo v důsledku prudkého populačního růstu či ekonomického rozvoje, který s sebou nese

KLÍČOVÁ SLOVA:

západní Afrika, bezpečnost, životní prostředí, odlesňování

KEY WORDS:

West Africa, security, environment, deforestation

i nárůst střední třídy a stoupající spotřebu energií a zboží.

Stabilita západní Afriky je tak do velké míry předurčena právě schopností zvládat nemalé výzvy, které před tamější vlády staví environmentální hrozby. Ambicí této studie je nejprve tyto hrozby identifikovat, následně je zasadit do širších ekonomických, politických a sociálně-demografických souvislostí a naznačit, jakým směrem se může ubírat další vývoj.

Studii jsme rozdělili do tří částí – nejprve se stručně zmíníme o teoreticko-analytickém rámci, který odvozujeme od sektorového vnímání bezpečnosti Barryho Buzana. Potom se zaměříme na největší environmentální hrozby bezpečnosti, které poté vztáhneme ke společnosti a politice.

TEORETICKO-ANALYTICKÝ RÁMEC

Analytický rámec studie je vymezen dvěma navzájem spojenými předpoklady – (1) bezpečnost jednotlivých států západní Afriky je neoddelitelná od bezpečnosti regionu jako celku; (2) environmentální hrozby v západní Africe jsou přinejmenším rovnocenné ostatním hrozbám, s nimiž významně interagují. Vzhledem k těmto předpokladům jsme se rozhodli studii ukotvit v (1) teorii regionálního bezpečnostního komplexu a (2) v sektorovém pojetí hrozeb.

Regionální bezpečnostní komplex je dle Barryho Buzana tvořen skupinou států „... jejichž prvotní bezpečnostní zájmy jsou na sebe natolik navázány, že jejich národní bezpečnosti nemohou být realisticky považovány za navzájem oddělené.“ (Buzan 1991: 190). Buzanovu teorii regionálního bezpečnostního komplexu považujeme za velmi vhodnou pro uchopení geografického aspektu environmentálních hrozeb, které jsou ze samé své podstaty zpravidla jen stěží omezitelné na jednotlivé státy.

Z téhož autora budeme vycházet i při vymezení analytického rámce, neboť to byl právě Barry Buzan, který stál největší měrou za vnímáním bezpečnosti jako multidimenzionálního fenoménu, jenž vedle tradičního vojenského a politického sektoru zahrnuje rovněž sektor ekonomický, sociální a environmentální (Buzan 1991).

Vojenský sektor zaujímal tradičně výsadní postavení v uvažování o národní bezpečnosti, jelikož zahrnuje akce ohrožující všechny součásti státu, jeho samotnou existenci a nezávislost. V rámci tohoto sektoru jsou tak klíčové obranné schopnosti,

ale také schopnosti útočné a způsob, jakým jsou vnímány záměry a kroky ostatních aktérů.

Politickým sektorem bezpečnosti Buzan rozumí zejména systém vládnutí, legitimizační ideologii či strukturu státní moci (Buzan 1991: 20). Ve 20. století představovaly největší hrozby tři vzájemně soupeřící ideologie – liberální demokracie, fašismus či komunismus (Buzan 1983: 77), v současnosti bychom mohli patrně hovořit v diskursivní rovině o „sekulární“ liberální demokracii a radikálním islamismu, který většina evropských států chápe jako hrozbu pro své politické uspořádání.

Oproti předchozím dvěma sektorům je ten ekonomický obtížněji definovatelný, jelikož jistá míra nestability, rizika a soutěživosti je mu vrozená, a je tak mnohdy těžké určit, co už lze považovat za hrozbu. Pro zjednodušení vycházejme z předpokladu, že pro ekonomickou bezpečnost jsou klíčové zejména dvě oblasti – disponování zdroji potřebnými k fungování státních orgánů a k zajištění základního stupně blahobytu obyvatelstva (Buzan 1983: 80).

Sociální sektor zahrnuje udržení národní, kulturní či náboženské identity, jazyka či zvyků dané společnosti. Je zde nutné zdůraznit, že se nejedná o bezpečnost sociální, která se vztahuje spíše k ekonomickému zabezpečení jednotlivce, ale o zachování určité identity společenství jakkoliv definované (Buzan 1998: 120).

Environmentální sektor bezpečnosti Buzan předjímá již ve své publikaci *People, State and Fear: National Security Problem in International Relations* z roku 1983, tehdy však ještě pod označením „ekologické hrozby“. Tento sektor byl totiž po dlouhou dobu vnímán jako oblast boje člověka proti přírodě, nikoliv jako soupeření mezi lidmi, a tak ekologické hrozby zůstávaly po dlouhou dobu vně hájemství národní bezpečnosti. Buzan však předpokládá, že i zde můžeme identifikovat takové kroky jednotlivých států, které mají dopad na bezpečnost ostatních (zmiňuje například přehraňovací znečištění či pokusy ovlivnit počasí), potažmo takové hrozby (např. skleníkový efekt či úbytek kyslíku v důsledku znečištění oceánů a odlesňování), jejichž zvládnutí je nad rámec možností jednotlivých států (Buzan 1983: 81–83). Ničivá období sucha a následně hladomory v Etiopii (1983–1985), tragédie v Bhópálu (1984) či černobylská havárie (1986) však záhy ukázaly, že

životní prostředí spadá do (národní) bezpečnosti a podle některých autorů (např. Myers 1993) je pro ni dokonce zásadní.

V pozdější publikaci *Security: A New Framework for Analysis* Barry Buzan společně s Ole Wæverem a Jaapem de Wildem shrnují dosavadní vývoj uvažování o environmentálních hrozbách do šesti hlavních oblastí:

- **ničení ekosystému** – klimatické změny, ztráta biodiversity, odlesňování, desertifikace a jiné formy eroze půdy, znečištění ovzduší či úbytek ozonové vrstvy;
- **energetické problémy** – vyčerpání zdrojů (palivové dřevo, ropa aj.), znečištění spojené s jadernou energií, chemickým průmyslem či přepravou energií (tankery, energovody), nedostatek a/nebo nerovná distribuce energetických zdrojů;
- **problémy spojené s lidskou populací** – nárůst populace, spotřeba nad rámec kapacity země, epidemie a špatný zdravotní stav obecně, pokles gramotnosti, politicky a sociálně nekontrolovaná migrace a s tím spojená urbanizace;
- **potravinové problémy** – chudoba, hladomory nebo plýtvání potravinami a nemoci spojené s těmito extrémy, epidemie, nedostatek a nerovná distribuce potravin;
- **ekonomické problémy** – ochrana neudržitelných modů produkce, sociální nestabilita vrozená imperativu růstu, strukturální asymetrie a nerovnost;
- **občanské nepokoje** – ničení životního prostředí v důsledku bojů či naopak boje v reakci na ničení životního prostředí (Buzan – Wæver & Wilde 1998: 74–75).

Tyto oblasti však nejsou považovány za rovnocenné, nýbrž v různých regionech světa nabývají různých významů a důležitosti – tak například pro „vyspělé země Západu“ představují největší výzvu problémy spojené s lidskou populací (zvláště pak dynamika nárůstu africké populace), pro země „Jihu“ jsou zase klíčové hrozby z ekonomické oblasti a environmentální politiky v oblasti průmyslu jsou vnímány jako jistý druh luxusu, který si nemohou dovolit. Významné rozdíly také existují ve schopnosti států na tyto hrozby reagovat – čím slabší stát, tím větší pravděpodobnost, že environmentální problémy vyvolají politické nepokoje na státní úrovni (Buzan – Wæver & Wilde 1998: 88). To je patrně spojeno s absencí domácího politického a společenského konsensu nad základními hodnotami, který by nahradil užívání síly (násilí) jakožto hlav-

ního legitimizačního prvku těchto států. Slabé státy jinými slovy investují své kapacity do zajištění bezpečnosti svého vládnutí jako takového (Buzan 1983: 67). A právě na interakci environmentálních hrozeb (plynoucích jak z geografických daností, tak z lidského faktoru) a státu se zaměříme v následujícím textu.

NEJVĚTŠÍ ENVIRONMENTÁLNÍ HROZBY ZÁPADNÍ AFRIKY

Největší environmentální hrozby v západní Africe spočívají v ničení ekosystému – konkrétně se jedná o odlesňování, znehodnocování půdy a desertifikaci. Ničení ekosystému zesiluje problémy spojené s lidskou populací, jako je prudký nárůst obyvatelstva, migrace, živelná urbanizace či epidemie. Interakce těchto hrozeb je velice komplikovaná a její zachycení je nad rámec předkládané studie, proto se omezíme jen na několik základních rysů. Nejprve se zaměříme na odlesňování, neboť se týká téměř všech států západní Afriky (vyjma Kapverd, Gambie a Mali) a nadto je zdrojem celé řady dalších problémů a hrozeb.

Lesy plní v Africe celou řadu nezastupitelných funkcí – předně poskytují dřevo, které je hlavním stavebním materiálem a rovněž dominantním zdrojem energie (85 %), získávané jak přímým spalováním, tak spalováním ze dřeva vyrobeného uhlí (FAO 2003: 8). Vedle toho jsou lesy velice důležitým zdrojem léčiv – např. v Nigérii, Nigeru, Ghaně či v Burkině Faso používá tradiční medicínu založenou na rostlinách 80 % populace a dokonce až 40 % městské populace je na ní závislých (FAO 2003: 13). Lesy rovněž poskytují potravu v podobě tzv. bushmeat, tedy masa z volně žijících zvířat, jež tvoří významný zdroj proteinů. Pro životní prostředí jsou zalesněné oblasti významné svou retenční schopností, zejména v obdobích sucha, a celkově zabraňují erozi půdy. Vedle těchto na první pohled zřejmých funkcí mají lesy i kulturní význam – jejich části se stávají rituálními pohřebišti či jinak posvátnými místy.

Podle statistik Organizace pro výživu a zemědělství při OSN (FAO) poklesla rozloha zalesněné krajiny z 18 % (tj. 92 mil. ha) celkové rozlohy západní Afriky v roce 1990 na zhruba 14 % (tj. 73 mil. ha) v roce 2010. Za jednu dekádu tak dochází k 10% poklesu zalesněné plochy, což odpovídá zhruba 920.000 ha ročně (autor dle vlastních výpočtů z FAO 2015). Příčin tohoto rapidního

poklesu je více a zdůrazňování některých z nich je do velké míry politikum. „Západní“ autoři například zdůrazňují podíl chudých migrantů, kteří nemají žádný kapitál a znalosti, a tak kácejí pralesy kvůli dřevu na stavbu příbytků či na topení, případně pro zemědělské účely, čímž způsobují environmentální nedostatek a chudobu (viz např. Homer-Dixon 1996).

Často zmiňovaným faktorem je využívání dřeva jako paliva, a to zejména v okolí velkých měst, kde dřevo představuje jediný dostupný zdroj energie pro přípravu jídla. Ačkoliv bylo na několika konkrétních případech dokázáno, že palivové dřevo nemá žádný podstatný vliv na odlesňování (viz např. Cooke – Köhlin & Hyde 2008 či Benjaminson 1993), existují i protichůdné studie, které dokazují opak (Leplay & Thoyer 2011 či Yengoh 2008). V tomto ohledu je nutné odlišovat, zda se jedná o dřevo nebo o dřevěné uhlí. Zatímco v případě palivového dřeva převažuje v odborné veřejnosti názor, že se na odlesňování významně nepodílí, jelikož se získává primárně sběrem uschlých větví či částí kmenů (Morton 2007), u dřevěného uhlí se předpokládá významnější dopad, protože pro jeho výrobu je zapotřebí pokácet celé stromy (Girard 2002). Ani zde však není jisté, že výroba dřevěného uhlí per se způsobuje odlesňování. Na příkladu Dar Es Salámu poukázal Antje Adhrends a kol. na složitější mechanismus. Odlesňování totiž postupuje v koncentrických rozšiřujících se prstencích. Zatímco nejbližší centru (Dar es Salámu) se rozšiřuje kruh využívající méně kvalitní dřevo pro výrobu uhlí, dále od centra se nachází dřevo střední kvality pro stavebnictví či export a nejdále se nachází dřevo nejvyšší kvality určené pro export. Postupem času se tyto prstence rozšiřují a těžba dřeva pro dřevěné uhlí se tak dostává z původního okruhu do 20 km od centra v roce 1991 na 140 v roce 2005. O stejnou vzdálenost přitom postupují i dva zbývající prstence (Adhrends a kol. 2010). Nejméně je těžba kvalitního dřeva, a tak vyvstává otázka, zda právě ta není primárním motivem odlesňování, které výroba dřevěného uhlí „jen“ následuje, a pro kterou současně nabývá důležitý význam nutnost vyčistit zbytky pralesa, aby bylo možné postupovat dál do jeho nitra. Důraz na komerční těžbu dřeva jakožto hlavní faktor odlesňování nalezneme např. i u Betsy Hartmanové, podle které je intenzivní odlesňování – to soudobé, i za kolonialismu – spojeno převážně

s exportem na cizí trhy. Zdůrazňování vnitřních faktorů (těžba zoufalými uprchlíky, těžba palivového dřeva atd.) pouze tuto skutečnost zakrývá (Hartman 1998: 118), což je výhodné jak pro nadnárodní společnosti těžící dřevo, tak pro lokální elity, které jim to umožňují.

Dalším hojně diskutovaným faktorem odlesňování je rozšiřování zemědělské půdy pro účely pěstování potravin či exportních komodit. Např. na severu Beninu je dle výzkumu Tona zavádění pěstování bavlny zodpovědné za třetinu z celkového úbytku lesů od počátku 80. let 20. století (Ton 2004: 103). Bylo by však chybou automaticky usuzovat, že s rostoucí populací musí nutně růst i zábor zemědělské půdy, a tudíž musí docházet ke stále intenzivnějšímu odlesňování a celkovému ničení životního prostředí, jak např. naznačoval koncem 90. let 20. století již zmiňovaný Thomas Homer-Dixon (Homer-Dixon 1994). Africké zemědělství (vzhledem k obrovské různorodosti spíše africké zemědělství) má totiž velký potenciál k zavádění inovací a celkovému zesilování efektivity a produktivity, a to nejen v zemědělském sektoru, ale např. i v sektoru energetickém. Jistým důvodem k optimismu může být i rostoucí podíl uměle vysazených lesů např. v Nigeru, Ghaně a zejména v Mali, kde k roku 2010 bylo již 530.000 ha nově vysazených lesů oproti pouhým 5.000 ha v roce 1990 (FAO 2015). I přes tento pozitivní trend však ve všech státech západní Afriky vyjma Kapverdských ostrovů, Gambie a Pobřeží slonoviny lesů ubývá, jelikož rozloha nově vysazených stále silně zaostává za rozlohou těch vytěžených. K nejprudšímu úbytku přitom dochází v Togu, resp. v Nigérii, kde se každý rok v období 2005–2010 snížila rozloha zalesněných oblastí o 5,75 %, resp. o 4 % (FAO 2015).

Odlesňování má závažné dopady jak na ekosystém, tak na společnost či člověka. Z globálního pohledu jsou lesy zásadní pro kvalitu ovzduší. Z regionálního a místního hlediska jsou velice důležitým retenčním činitelem, což se projevilo např. při vlně sucha v polovině 70. let 20. století v oblasti Sahelu. Hladina spodní vody tehdy dosáhla svého padesátiletého minima, což nebylo způsobeno pouze poklesem úhrnu srážek v předchozí dekádě, ale také intenzivním odlesňováním a rostoucí spotřebou vody mj. i pro zemědělství na odlesněných plochách (Breusers 2004). Nedostatek vody

ohrožuje zejména semiaridní oblast Sahelu (Senegal, Burkina Faso, Mali či Niger), kde už v současnosti způsobuje obrovské migrační vlny směřující do jižních částí těchto států, zvláště pak do metropolí jako je Dakar, Ouagadougou, Bamako, Niamey či nigerijské Kano.

Nedostatek vody však nutně neznamená její nepřítomnost – západní Afrika má totiž překvapivě vody dostatek (vyjma Burkiny Faso a Kapverdských ostrovů), avšak státy povětšinou nejsou schopny ji pro své obyvatelstvo zajistit. Podle Global Water Partnership se obnovitelné zdroje vody v západní Africe pohybují okolo 1.300 miliard m³, přičemž státy v roce 2010 využívaly zhruba 11 miliard m³, tedy méně než 1 %. Drtivou většinu spotřebuje zemědělství (75 %), zbytek pak tvoří spotřeba domácností (17 %) a průmysl (7 %). Současně je nutné si uvědomit, že zemědělství v západní Africe zdaleka nedosahuje svých možností – naopak, z celkem 75,5 mil. ha je zavlažováno pouze 1,2 % (OECD 2009: 112).

Spotřeba vody bude v brzké budoucnosti prudce stoupat, a to zejména následkem rostoucí spotřeby v zemědělství a zvětšující se populaci, jež by se měla za následujících 35 let téměř zdvojnásobit – ze současných 344 mil. na 627 mil. (UNDESA 2013). Populační nárůst je doprovázen stále vyšším stupněm urbanizace a zvyšováním hustoty obyvatelstva na venkově, což ještě nadále zvětšuje spotřebu vody, která se tak oproti datům z roku 2010 pravděpodobně zešestinásobí již v roce 2025, kdy by spotřeba měla dosahovat hodnoty 65 mld. m³ ročně (OECD 2009: 112). Z těchto údajů je patrné, že nedostatek vody není sám o sobě neřešitelným problémem. Rozhodující tedy bude spíše ochota a schopnost západoafrických států zajistit svým obyvatelům přístup k vodě. Pokud bychom měli vycházet ze současné situace, pak převládají spíše důvody ke skepsi.

Dalším důsledkem odlesňování je eroze půdy, na které se vedle něho podílí také úbytek srážek, příliš intenzivní pastevectví či pěstování a další nevhodné metody obdělávání půdy, jež dále snižují její retenční schopnosti. Znehodnocení půdy je do velké míry spojeno s chudobou, která vede ke snaze půdu maximálně využít bez ohledu na její budoucí úrodnost. Dochází tak zejména k nepřetržitému pěstování bez ponechávání půdy ladem, bez hnojení či bez střídání plodin. Obdobně je tomu i u pastvin, na kterých se pase několiknásobně více hospodář-

ských zvířat, než jakou mají pastviny kapacitu. Lester Brown ukazuje závažnost tohoto trendu na příkladu Nigérie, která kvůli erozi půdy ztrácí každoročně 3.509 km² pastvin či orné půdy, která se přeměňuje na poušť. Populace Nigérie se totiž od roku 1950 do roku 2006 zečtyřnásobila (z 33 mil. na 134 mil.) a počet dobytka se zvýšil jedenáctinásobně (z 6 mil. na 66 mil.), což nutí obyvatele, aby obdělávali i dosud málo výnosnou půdu a pásli dobytek na pastvinách, které se nestačí obnovovat. Nigérie se tak postupně mění v poušť a „... rychle rostoucí populace je namačkaná ve stále menším prostoru“ (Brown 2006). Eroze půdy a desertifikace, jež je jejím nejviditelnějším projevem, je tedy velkou hrozbou zejména s ohledem na možnosti států uživit své obyvatelstvo. Jak jsme však zmínili, v západní Africe se zavlažuje 1,2 % zemědělské půdy a 0,8 % jí je efektivně využíváno (OECD 2009: 112), a tak existují dostatečné kapacity, jak se s tímto problémem vyrovnat. Klíčovou úlohu v tom však musí sehrát opět vlády západoafrických států. Zajímavým příkladem, jak málo stačí v tomto ohledu udělat, je Niger, kde změna zákonů ošetřujících vlastnictví stromů přispěla k tomu, že farmáři začali stromy vysazovat a brát je za důležitou součást svého hospodaření. Vedla k tomu změna principu, jenž platil již od kolonialismu, že všechny stromy jsou majetkem státu. Farmáři tak nebyli motivováni stromy ochraňovat či se o ně jinak starat. Úředníků, kteří by dohlíželi na nakládání se stromy, však bylo málo, a tak začali farmáři postupem času vnímat stromy na svých pozemcích jako své vlastnictví a podle toho s nimi také nakládat. Vláda si uvědomila výhodnost této situace a legalizovala ji. Farmáři následně začali legálně vydělávat prodejem suchých větví, plodů, listů a kůry či využívat plodů a listů jako potravy pro hospodářská zvířata. Takovéto využití se ukázalo jako dlouhodobě lukrativnější, než stromy jednorázově pokácet a prodat (Polgreen 2007). Vysazování stromů se tak stalo racionální ekonomickou aktivitou, což významně přispělo k jejich masivnímu rozšíření.

S odlesňováním je, možná překvapivě, spojená i další hrozba – epidemie smrtících chorob. Tou zatím poslední v západní Africe byla ebola a je přitom bohužel pravděpodobné, že to nebude epidemie poslední. S odlesňováním totiž dochází ke kontaktu obyvatelstva s divokými zvířaty, která byla po tisíce let izolována v neprostupných pra-

lesech (srov. s WHO 2015). A právě tato zvířata jsou nositeli chorob, jež lidstvo vzhledem k výše uvedenému mnohdy ani nezná a nemá proti nim protilátky – přirozené, ani umělé. Výše uvedené lze názorně ilustrovat právě na nedávné epidemii eboly v západní Africe. Obvyklými hostiteli tohoto viru jsou kaloni, příbuzní netopýrů žijící se sladkými plody tropických stromů. Ebola se z nich na člověka může přenést několika způsoby – buď přímým kontaktem, jelikož ebola se přenáší tekutinami, nebo skrze nedojeté ovoce, které infikovaní kaloni odhodí. Tím se lidé mohou nakazit přímo (jako např. dvouletý guinejský chlapec, který byl patrně prvním nakaženým v rámci nedávné epidemie), nebo skrze bushmeat ze zvířat, která se takto nakazí (např. opice). Je signifikantní, že nákaza vypukla právě v zemích, jako je Guinea, Sierra Leone či Libérie, neboť to jsou země značně stížené odlesňováním a těžbou nerostných surovin v dolech, jež se vyskytují v hloubi pralesů (Ginsburg 2014). Dalším významným faktorem, jenž pravděpodobně usnadnil šíření eboly, je zavádění plantážního zemědělství, v tomto případě masivní pěstování olejových palem. Palmové monokultury pozměňují lokální ekosystém (zvláště pak teplotu), čímž zamezují přirozené kontrolní mechanismy, které za dřívějších podmínek zabraňovaly masivnímu rozšíření těchto virů, které jsou v regionu přítomné již po desetiletí (Wallace et al. 2014). Odlesňování však neovlivňuje pouze šíření eboly, ale také např. žluté zimnice či malárie, u které se pro příklad odhaduje, že 1 % snížení zalesněné plochy znamená 8 % růst populace moskytů nakažených malárií (Hawkins 2010).

Odlesňování je tak silně provázáno s dalšími oblastmi environmentálních hrozeb, kterým západní Afrika čelí. Jak jsme se snažili ukázat, ovlivňuje erozi půdy, nedostatek vody či šíření smrtelných chorob. Samo o sobě je však spíše následkem než příčinou, a proto se nyní zaměříme na oblasti, které považujeme za zásadní, a sice na politiku a společnost.

POLITIKA, SPOLEČNOST, PŮDA

Půda nabývá v Africe mnoho klíčových významů, z nichž jmenujme tři nejdůležitější – (1) půda je zdrojem obživy pro velkou většinu populace v subsaharské Africe. Podle statistik Mezinárodní organizace práce (ILO) zde v zemědělství pracuje více jak 60 % ekonomicky aktivních obyvatel (ILO

2013). (2) Dostupnost půdy je zásadní pro stavbu obydlí, což je důležité zejména v souvislosti s prudkou a živelnou urbanizací. V subsaharské Africe však nabývá půda ještě jednoho významu, který už v současnosti není v západním světě obvyklý – (3) půda je společně s předky a systémem víry zdrojem původu a identity člověka, a to zdrojem prvotním a zásadním. Představuje totiž fyzické hranice oblasti, z nichž člověk (či skupina) pochází, a se kterou jej pojí „intimní, neřkuli symbiotický, vztah.“ (Chabal 2009: 28).

Půda utváří identitu člověka i prostřednictvím způsobu, jakým ji používá ke své obživě. V Africe se často setkáváme se skupinami, u kterých je povolání důležitější než etnicita – typicky kupříkladu u pastevců, ale do značné míry i ve Rwandě či Burundi, kde byla etnická identita spojena s identitou socioekonomickou, odvozenou od vztahu k půdě (Bayart 2009: 122). Vazba člověka na půdu nekončí ani smrtí, naopak, duše předků zůstávají na svém území i po smrti a vstupují do života svých nástupců. Sepětí půdy, duší předků a jejich žijících potomků má závažné konotace – opustit svoji rodnou vesnici je pro mnohé nemyslitelné právě s ohledem na obavy z přerušení této vazby (Chabal 2009). Motivem pro odchod z místa svého původu přitom nemusí být pouze vidina zaměstnání či jiných ekonomických výhod, ale také kupř. rozhodnutí vlády, že dané území bude využito pro těžbu nerostných surovin či jiné ekonomické účely, eventuálně pro zřízení národního parku.

Vztah k půdě je však důležitý, neřkuli klíčový i pro politiku. Explicitním projevem této vazby je princip syna půdy („son of the soil“), který ve volbách užívají africké politické strany. Voliči by podle něj měli ve volbách podporovat svého etnického soukmenovce (a to bez ohledu na jeho kvality či nedostatky), protože právě ten bude nejlépe hájit zájmy jejich společné skupiny vůči ostatním (více např. Frempong 2001). Méně viditelný, ale o to důležitější je vztah k půdě jakožto rozlišovací princip pro dva módy politiky – politiky sounáležitosti a nesounáležitosti s určitou půdou, teritoriem či skupinou. Jinými slovy, velmi důležitým nástrojem politiky (a nejen té africké) je odlišování těch, co jsou „naši“, co obývají určité území „odnepaměti“ a mají tak nárok na něm požadovat kulturní hegemonii, od těch, kteří jsou „cizí“. Tento princip není čímsi překonaným, naopak, stává se středo-

bodem souboje o moc na lokální i celostátní úrovni, a to navzdory předpokladům, že jeho parochiální základy budou postupně oslabovány modernizací (Chabal 2009: 56–57).

Jedním ze základních zdrojů tohoto souboje je již několikrát zmiňovaný nárůst populace, který zintenzivňuje soutěžení o zdroje, jichž se nedostává. Typický příklad takového konfliktu se odehrál v Pobřeží slonoviny, kde se v důsledku ekonomického boomu stěhovali lidé za lépe placenou práci do měst. Aby stát zajistil produkci kaka, jedné z hlavních exportních komodit, otevřel své hranice ekonomickým migrantům z okolních států, zvláště pak z Burkiny Faso. Tito imigranti obsazovali uvolněnou zemědělskou půdu a podle cenzu z roku 1998 postupně představovali jednu čtvrtinu populace, tj. zhruba čtyři miliony obyvatel (OECD 2009: 75). Po pádu ceny kaka v první polovině 90. let 20. století se ekonomika státu výrazně propadla, což se nejvíce podepsalo na „městském“ sektoru služeb. Nezaměstnaní se začali hromadně stěhovat zpět do svých vesnic, aby se uživilí alespoň zemědělstvím, ale jejich půda byla mezitím zabraná „cizinci“, zejména z Burkiny Faso (Skogeth 2006). Sporů mezi „původními“ a „přistěhovaými“ využili politici k prosazení svých vlastních mocenských zájmů a skrze politicko-kulturně-nacionalistický koncept ivoirité, který definoval „pravé“ obyvatel Pobřeží slonoviny na rozdíl od zbytku, jenž měl pozbyt nejen politická, ale i vlastnická práva (více viz např. Chirot 2006). To nakonec vedlo k rozštěpení země na sever a jih a následnou občanskou válku, která s jistými přestávkami trvala až do roku 2011.

Dalším příkladem nepokojů v souvislosti s migrací a nesounáležitostí, tentokrát však vyrůstající zespoda, tj. ze společnosti bez významnějších intervencí politiků, může být nigérijské město Oro, kde uprchlíci z občanskou válkou postižené Libérie chováli pro svoji obživu kuřata, která však podle místních znečišťovala posvátnou půdu, kde spočívají jejich předci. Následný konflikt mezi přistěhovalci a domorodci musela řešit nigérijská armáda.

Migrace je velmi důležitý fenomén, jenž má značný konfliktní potenciál. Za prvé je viditelná a díky tomu se stává snadným prostředkem pro politiky, již se její problematizací pokoušejí získávat politické body za využití principu (ne)sounáležitosti na lo-

kální i celostátní úrovni. Za druhé k ní dochází v kontextu relativně chudých států západní Afriky, kde se původní obyvatelé snaží zlepšit vlastní pozici v již tak velmi tvrdém boji o omezené zdroje. Důkazem tohoto značně instrumentálního pojetí sounáležitosti je mj. selektivita, s jakou jsou za cizí označovány skupiny spojené s určitými ekonomickými aktivitami (Chabal 2009: 60). I přes dva výše uvedené důvody však nelze vyloučit ani třetí, nastíněný na příkladu nepokojů v Oro, jejichž motiv spočíval primárně v požadavku kulturní hegemonie původních obyvatel nad „jejich“ územím.

Jak jsme se zmínili, počet obyvatelstva západní Afriky by se měl do roku 2050 zdvojnásobit, současně s tím každoročně ubývá značná část orné půdy a zalesněné plochy, které jsou pro přežití obyvatelstva zásadní. V důsledku klimatických změn a rostoucího sektoru služeb dochází ke stále intenzivnější migraci populace do metropolí na jihu západní Afriky, jež nejsou schopny poskytovat základní sociální infrastrukturu, a které se vyznačují značnou spotřebou dřeva. Pokud si tato fakta spojíme dohromady, získáme představu o hrozbách a výzvách spojených s životním prostředím, které před západní Afrikou stojí. Zásadní vliv na jejich zvládnutí budou mít přitom západoafričtí politici, jejichž dosavadní výkony však příliš mnoho důvodů k optimismu nedávají.

ZÁVĚR

V názvu této studie jsme se inspirovali africkým příslovím, které zdůrazňuje lhostejnost člověka, jenž svými nástroji ničí své životní prostředí bez znalosti minulosti, ale i bez předjímání budoucnosti. Z minulosti by se přitom měl poučit, aby si připravil co nejlepší budoucnost. Toho však tnoucí sekyra není schopná a ani se o to nepokouší. Současně však toto přísloví můžeme číst i poněkud výhruzně – „strom/příroda si pamatuje a jednou nám to může vrátit“. V této studii jsme se snažili vycházet z obou možných interpretací – nastítnit, v čem se společnost chová nezodpovědně vůči svému okolí a jak se její nedomyšlené kroky mohou promítnout do dalšího vývoje tohoto regionu – a ne jen jeho. Alarmujícím v tomto ohledu je nedávný vývoj v nejhudších západoafrických státech, které se rozhodly dosáhnout zisku vykácením svých pralesů. Guinejské deštné pralesy se tak do současnosti zmenšily o 80 % své původní rozlohy, Libérie prodala práva na těžbu více než

poloviny rozlohy svého pralesa a Sierra Leone bude do několika málo let pravděpodobně zcela odlesněná (Ginsburg 2014). Zcela stranou jsme přitom ponechali situaci v Deltě Nigeru, jejíž ekosystém je zdevastován bezohlednou těžbou ropy. Jedná se totiž o natolik komplikovanou problematiku, že by si zasloužovala vlastní studii, zejména

s ohledem na sociální dopady, které tamější environmentální krize má.

Ve studii jsme rovněž zmínili nadějný příklad Nigeru, kde výsadba stromů znamená významnou finanční podporu farmářů a současně zvyšuje retenční schopnosti a tím i úrodnost půdy. Ačkoliv se jedná bohužel stále o příklad spíše ojedinělý, ukazu-

je, že možnost zvrátit negativní vývoj v zacházení se životním prostředím existuje.

Vyžaduje však nejen ochotu a kompetence vládních elit, ale také (či spíše především) motivaci a ochotu místních obyvatel se do takovýchto aktivit zapojit.

PRAMENY

- BBC News (2015, March 7). Nigeria's Boko Haram pledges allegiance to Islamic State. [cit. 20–6–2015]. Dostupné z <http://www.bbc.com/news/world-africa-31784538>
- Brown, L. (2006, November 15). The Earth Is Shrinking: Advancing Deserts and Rising Seas Squeezing Civilization. [cit. 29–6–2015]. Dostupné z http://www.earth-policy.org/plan_b_updates/2006/update61
- FAO (2003). Forestry Outlook Study for Africa. Subregional Report: West Africa. FAO & African Development Bank & European Commission [cit. 26–6–2015]. Dostupné z <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/005/y8732e/y8732e00.pdf>
- FAO (2015). Forrest Resources Assasment 2010: Global Tables. [cit. 25–6–2015]. Dostupné na [http://foris.fao.org](http://foris.fao.org/static/data/fra2010/FRA2010GlobaltablesEnJune29.xls)

- Ginsburg, J. (2014, October 3). How saving West African forests might have prevented the Ebola epidemic. The Guardian. [cit. 21–6–2015]. Dostupné z <http://www.theguardian.com/vital-signs/2014/oct/03/ebola-epidemic-bats-deforestation-west-africa-guinea-sierra-leone-liberia>
- Hawkins, D. (2010, November 17). Deforestation could fuel deadly spread of malaria, yellow fever od Lyme disease. Ecologist. [cit. 21–6–2015]. Dostupné z http://www.theecologist.org/investigations/health/685584/deforestation_could_fuel_deadly_spread_of_malaria_yellow_fever_and_lyme_disease.html
- ILO (2013, January 29). Employment in Africa: Think

- agriculture! [cit. 27–6–2015]. Dostupné z http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/comment-analysis/WCMS_203469/lang-en/index.htm
- Polgreen, L. (2007, November 11). In Niger, Trees and Crops Turn Back the Desert. New York Times. [cit. 20–6–2015]. Dostupné z http://www.nytimes.com/2007/02/11/world/africa/11niger.html?pagewanted=all&_r=0
- UNDESA (2013). World Population Prospects: The 2012 Revision. New York: United Nations. [cit. 20–6–2015]. Dostupné z <http://data.un.org/Explorer.aspx?d=PopDiv>
- WHO (2015). Origins of the 2014 Ebola epidemic. Emergencies preparedness, response. [cit. 20–6–2015]. Dostupné z <http://www.who.int/csr/disease/ebola/one-year-report/virus-origin/en/>

LITERATURA

- Ahrends, A. et al. (2010). Predictable waves of sequential forest degradation and biodiversity loss spreading from an African city. PNAS, 107 (33), 14556–14561. [cit. 20–6–2015]. Dostupné z <http://www.pnas.org/content/107/33/14556.full.pdf>
- Ball, H. (2011). Genocide: a reference handbook. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Barraclough, S. & Ghimire, K. (1990). The social dynamics of deforestation in developing countries: principal issues and research priorities. Discussion Paper 16. Geneva: United Nations Research Institute for Social Development.
- Bayart, J. (2009). The State in Africa: The Politics of the Belly (2nd Edition). Cambridge: Polity.
- Breusers, M. (2004). Responses to Climate Variability in the Kaya Region, Burkina Faso. In Dietz, A.J., Ruben, R., & Verhagen, A. (Eds.), The Impact of Climate Change on Drylands: With Focus on West Africa. (207–243). New York: Kluwer Academic.
- Buzan, B. (1991). People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. Harlow: Longman.
- Buzan, B. (1983). People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). Security: A New

- Framework for Analysis. Boulder & London: Lynne Reinner Publishers.
- Frempong, A. (2001). Ghana's Election 2000: The Ethnic Undercurrents. In J. Ayee (Ed.), Deepening Democracy in Ghana: Politics of the 2000 Elections (141–159). Accra: Freedom Publications Ltd.
- Girard, P. (2002). Charcoal production and use in Africa: What future? Unasylya, 211: 30–35.
- Hartman, B. (1998). Population, environment and security: a new trinity. Environment and Urbanization, 10 (2). 113–127.
- Homer-Dixon, T.F. (1996). "The project on environment, population and security: key findings of research." Environmental Change and Security Project Report. Washington DC: Woodrow Wilson Center. 45–57.
- Chabal, P. (2009). Africa: The politics of suffering and smiling. London & New York: Zed Book.
- Chirot, D. (2006). The Debacle in Côte d'Ivoire. Journal of Democracy, 17 (2). 63–77.
- Kristoferson, L. (1997). Seven energy and development myths – are they still alive? Renewable Energy for Development, 10 (2)
- Leplay, S., & Thoyer, S. (2011). Synergy effects of international policy instruments to reduce deforestation: A cross-country panel data analysis. Montpellier: Unité Mixte de Recherche.

- Mathews, J. T. (1989). Redefining Security. Foreign Affairs, 68 (2). 162–177.
- Morton, J. (2007). Fuelwood consumption and woody biomass accumulation in Mali, West Africa. Ethnobotany Research and Applications, 5, 37–44.
- Myers, N. (1993). Ultimate Security – The Environmental Basis of Political Stability. New York: W.W. Norton.
- Skogseth, G. (2006). Côte d'Ivoire: Ethnicity, Ivoirité and Conflict. Oslo: Landinfo. [cit. 19–6–2015]. Dostupné z http://www.landinfo.no/asset/514/1/514_1.pdf (15-7-2013)
- Ton, P. (2004). Cotton and Climate Change in West Africa. In Dietz, A.J., Ruben, R., & Verhagen, A. (Eds.), The Impact of Climate Change on Drylands: With Focus on West Africa (97–117). New York: Kluwer Academic.
- Wallace, R. et al. (2014). Commentary: Did Ebola emerge in West Africa by a policy-driven phase change in agroecology? Ebola's social context. Environment and Planning, 46, 1–10. [cit. 21–6–2015]. Dostupné z <http://www.envplan.com/openaccess/a4712com.pdf>
- Yengoh, G. T. (2008). Explaining the causes of deforestation with the Hyde model (A conceptual framework). Interim Report IR-08-039. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis.